

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

**АКАДЕМИК А. А. АЛТЫМЫШБАЕВ атындагы
ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 09.22.657 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК: 316.7 (575.2) (043)

ГАПАСОВА АЙМАН ГАЛЫМЖАНОВНА

**ГЛОБАЛДЫК ЦИВИЛИЗАЦИЯНЫН КАЛЫПТАНУУСУ ЖАНА
КАЗАКТАР МЕНЕН КЫРГЫЗДАРДЫН ЦИВИЛИЗАЦИЯЛЫК
НЕГИЗДЕРИНЕ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

09.00.11 – социалдык философия

философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек-2024

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүндө аткарылды

Илимий жетекчиси: **Стамова Рахат Дуйшембуевна**, философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүнүн башчысы

Расмий оппоненттери: **Бейшенова Айсулуу Тилековна**, философия илимдеринин доктору, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин философия жана гуманитардык дисциплиналар кафедрасынын доценти

Алишеров Чолпон Базарбековна, философия илимдеринин кандидаты, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин гуманитардык жана коомдук илимдер кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Ш. М. Ниязалиев атындагы философия жана гуманитардык илимдер кафедрасы. 715600, Жалал-Абад ш., Ленин көчөсү, 57.

Диссертацияны коргоо 2024-жылдын 24 майында саат 13:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтуна жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты), маданият таануунун жана искусство таануунун кандидаты окумуштуулук даражаларын изденүүгө жазылган диссертацияларды жактоо боюнча Д 09.22.657 диссертациялык кеңешинин жыйынында болот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а. Коргоонун идентификатору: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук илимий китепканасында (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасында (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547) жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын <https://vc.vak.kg/> сайтында таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 24 апрелинде таратылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия

З. А. Алымкулов

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Ааламдашуу процессин өлкөлөрдөгү эл, этнос жана маданияттардын ортосундагы байланыштарды күчөткөн, дүйнө жүзүнүн бирдиктүү калкын калыптандырып келе жаткан күч катары караса болот. Мындай процесс коюлган көйгөйдү чечпей, тескерисинче маселе жаратышы да мүмкүн.

Азыркы мезгилде глобалдык цивилизациянын калыптанып жаткан учуру. Эгер, ал бир нече кылымдан кийин калыптанса да, акыркы баскычында кандай болот? деген суроо туулат. Кеп, глобалдык бирдиктүү системада, адегенде, элдер бири-бирин байытууну токтотот, андан соң бири-бирин жок кылат, соңунда мурунку көп, түрдүү калктын ордуна биримдиктүү адамзат түзүлөт. Башкача айтканда, алардын бирдиктүү маданиятка, бирдиктүү цивилизацияга топтолушу, бардык маданияттарды чогу алып караганда да кыйла бай жана күчтүү болору талашсыз. Бирок, маданий түрдүүлүк жагынан, маданияттын унификациясы эсебинен жакыр жана алсыз болот. Тарыхый узак убакытта алыс, обочо жашагандан улам элдердин кайталангыс өзгөчөлүгү барган сайын сахнадан кетип жок болууда.

Калыптанып аткан бирдей жашоо образы бул туура эмес кубулуш. Бул этностордун, маданияттардын жана саясий институттардын биригүүсү, ар биринен эң жакшысын алып, аны жалпы бүтүндүккө киргизүү эмес. Алгач Европада пайда болгон экономика, мамлекеттик түзүлүш жана илим азыр башка мамлекеттерди өз орбитасына тартып жатат. Жалпы адамзаттык баалуулуктар деп аталган нерсе чындыгында Батыш либералдык цивилизациясы тарабынан жаралган. Ошол эле учурда Батыш цивилизациясынын өзүнө ушундай баалуулуктар үстөмдүк кылат, мындан улам Батыштын өзү да руханий жактан жакырланууда.

Бирок, дүйнөнүн ааламдашуусун анын маданий көп түрдүүлүгүн жоготуу катары чечмелөө, ал чындыктан алыстабаганына карабастан, жетиштүү толук эмес жана кандайдыр бир деңгээлде бир жактуу болгон.

Адамзаттын өнүгүүсүнүн азыркы этабындагы глобалдык цивилизация – бул дүйнөлүк коомчулуктун бүтүндүгүнүн күчөшү жана бирдиктүү планетардык цивилизациянын калыптанышы менен мүнөздөлгөн процесс. Ал ошондой эле азыркы доордо бүткүл адамзат социалдык-экономикалык, саясий, маданий жана башка байланыштар менен мамилелердин бирдиктүү системасына киргендигинен турган интернационалдаштыруу процессин билдирет. Бул процесс өтө карама-каршылыктуу жана алардын карама-каршылыктардын өсүү жана тереңдетүү тенденциясын камтыйт. Бирок анын жакшы жактары да бар, алар негизинен илим менен техниканын өнүгүшү менен байланышкан, ал адамзаттын көпчүлүк бөлүгүнө нормалдуу жашоо шарттарын камсыз кылат. Ал эми, экинчи жагынан, адамзаттын

өнүгүүсүндөгү айныксыз этапты билдирген бул процессти жокко чыгарууга, жада калса жайлатууга же токтотууга болбойт.

Планетанын дээрлик бардык элдери сыяктуу эле казак жана кыргыз элдери да глобалдык цивилизациянын калыптануу процессине тартылып, алар оң да, терс да кесепеттерди баштан кечирүүдө, бул албетте философиялык түшүнүүнү талап кылат.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы диссертациялык изилдөөнүн тандалып алынган темасынын актуалдуулугун тастыктайт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын тармактык илимий программаларына жана КР УИАнын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн негизги максаты болуп дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышынын азыркы абалын, ошондой эле калыптануу процессинин казак жана кыргыз элдерине тийгизген таасирин социалдык-философиялык талдоо саналат.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттерди чечүү зарыл:

1. Казак жана кыргыз элдеринин маданий жана менталдык негизи катары көчмөн цивилизация маселесин изилдөөнүн деңгээлин аныктоо;
2. Цивилизациянын классикалык теорияларына социалдык-философиялык анализ жүргүзүү;
3. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессин талдоо;
4. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктарын жана татаалдыгын карап көрүү;
5. Казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык өзгөчөлүктөрүн ачыкка чыгаруу;
6. Азыркы ааламдашуу доорундагы казак жана кыргыз элинин маданий жана диний карама-каршылыктарын жана бузулуу сызыктарын үйрөнүү;
7. Дүйнөлүк цивилизациянын калыптануу процессинин казак жана кыргыз элдерине тийгизген таасирин жана кесепеттерин издөө.

Иштин илимий жаңылыгы. Казакстанда да, Кыргызстанда да азыркы кездеги дүйнөлүк цивилизациянын казак жана кыргыз элдерине тийгизген таасири жана анын кесепеттери тууралуу бир дагы өзүнчө изилдөө болгон эмес. Бул иш белгилүү бир деңгээлде бул боштукту толуктап турат.

Мындан тышкары, процессте алынган натыйжалар белгилүү бир жаңылыкка ээ:

1. Казак менен кыргыз элдеринин маданий жана менталдык негизи катары көчмөн цивилизация маселесин изилдөөнүн даражасы аныкталды;

2. Цивилизациянын классикалык теорияларын социалдык-философиялык талдоо жүргүзүлдү;

3. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси талданды;

4. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктары жана татаалдыктар каралды;

5. Казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык өзгөчөлүктөрү ачыкка чыкты;

6. Азыркы ааламдашуу доорундагы казак жана кыргыз элинин маданий жана диний карама-каршылыктары жана бузулуу сызыктары изилденди;

7. Дүйнөлүк цивилизациянын калыптануу процессинин казак жана кыргыз элдерине тийгизген таасири жана кесепеттери иликтенди.

Диссертациянын корутундусунда айтылган корутундулар да, коргоого берилген жоболор да белгилүү деңгээлде илимий жаңылыкка ээ.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Теориялык жана методологиялык принциптер, коргоого сунуш кылынган жоболор, корутундулар, ошондой эле изилдөө материалдары социалдык философия, маданият таануу жана башка гуманитардык дисциплиналар боюнча атайын курстарды түзүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн. Аларды дүйнөлүк цивилизация маселелери боюнча изилдөө иштеринде да колдонсо болот.

Диссертациянын коргоо коюлуучу негизги жоболору.

1. Көчмөндөр жана көчмөндөр коому – салттуу коомдун эң байыркы түрлөрүнүн бири болуп саналат. Көчмөндүк – терең жана ар тараптуу изилдөөнү талап кылган, комплекстүү жана дисциплиналар аралык мамилени талап кылган өтө татаал маселе. Соңку постсоветтик жылдарда көптөгөн баалуулуктар, илимий ыкмалар, концепциялар кайра каралууда, көчмөн коомдорунун позитивдүү потенциалдары аныкталууда, көчмөндөрдүн салттарынын азыркы урбанизацияланган жана глобалдашкан дүйнөгө мүмкүн болгон интеграциясы, алардын уникалдуулугун жана иденттүүлүгүн сактоо менен изилденип жатат. Евразия талаасындагы социалдык-экономикалык жана коомдук мамилелердин интегралдык, цивилизациялык системасы катары көчмөнчүлүктүн далилдери жана ынанымдуу изилдөөлөрү бар. Көчмөндөр дүйнөсү өзүнүн алгачкы тарыхый эволюция жолун чагылдырган жана көчмөндөр дүйнөсүн изилдөөдө айыл чарба цивилизациясынын стандарттарын же Батыш Европанын стандарттарын колдонуу таптакыр туура эмес.

2. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси ааламдашуу процессинин натыйжасы болуп саналат. Чындыгында ааламдашуу деген түшүнүктүн өзү эле универсалдуу цивилизациянын калыптанышынын көрсөткүчүн камтыйт. Адатта постиндустриалдык же маалымат катары аныкталуучу азыркы мезгил, адамзаттын өнүгүү этабы эки карама-каршы

тенденция менен мүнөздөлөт, алардын биринчиси дүйнөлүк интеграция, унификация, улуттук экономикалардын жана маданияттардын биригүү процессине байланыштуу, ал эми экинчиси, тескерисинче, мамлекеттердин, мамлекеттик топторунун жана цивилизациялардын ортосундагы карама-каршылыктын курчушу жана күчөшү менен байланышкан, алардын ресурстар жана жергиликтүү, аймактык жана глобалдык үстөмдүк үчүн күрөшүндө байкалат. Ошол эле учурда биринчи тенденция экинчисинен басымдуулук кылат, бул негизинен адамдын өнүгүү мүнөзүнө, жаратылыш ресурстарынын чектелүүлүгүнө, планетаны коргоого жана сактоого багытталган бирдиктүү экологиялык саясатты ишке ашыруунун зарылдыгына жана адамдын рационалдуу табиятына байланыштуу.

3. Сан жагынан бир топ көбөйгөн адамзат азыр өзүнүн өнүгүү курсун тездетпей туруп жашай албаган абалга келип отурат. Бул өнүгүүнүн кебелбес логикасы жана ал объективдүү мүнөзгө ээ, мындан ары баштапкы чекитке кайтып барууга, ал тургай токтоп калууга да мүмкүн эмес. Илим менен техниканын кубаттуу өнүгүүсүз ааламдашуу процесси мүмкүн эмес. Жогорку технологиялык технологиялар азыркы жана келечектүү өндүрүштүн негизи жана ошол эле учурда ааламдашуу процессинин материалдык негизи болуп саналат. Ал эми билимдин илимий формаларын үзгүлтүккө учуратууга же жокко чыгарууга иш жүзүндө мүмкүн эместигинин өзү адамзаттын алдыга жылышын токтотууга жана аны менен бирге ааламдашуу процессинин токтоп калышына, ошону менен бирге глобалдык билимдин калыптанышынын айныксыз процессине алып келет.

4. Маданияттын ааламдашуусу – транспорттук каражаттардын, экономикалык мамилелердин жана байланыш каражаттарынын өнүгүшүнүн негизинде жеке этностук маданияттардын бирдиктүү дүйнөлүк маданиятка интеграциялоо процессин камтып турат. Маданияттар аралык коммуникацияда ал маданий байланыштарды кеңейтүүдө, маданий баалуулуктарды алууда жана адамдардын бир маданияттан экинчи маданиятка миграциялануусунда чагылдырылат. Бирок, жогоруда айтылгандай, алмашуу жана өзүнө синирип алуу пропорционалдуу мүнөзгө ээ эмес. Тагыраак айтканда, пропорциялар өз ара аракеттенүүнүн катышуучуларынын "салмак категориясы" менен аныкталат. Негизи, эч ким өзүнүн табиятынан баш тарткысы келбейт, анткени бул, адатта, өтө оор процесс. Бирок, эреже катары, бул үчүн реалдуу мүмкүнчүлүктөрү бар адамдар, же тагыраак айтканда, мамлекеттин өзүн-өзү изоляциялоо саясатын максаттуу жүргүзгөндөр сакталып калат, бирок бул көптөгөн терс кесепеттерге алып келет: мамлекеттин, коомдун жана анын алгачкы структуралык элементи – инсандын деградациясына сөзсүз түрдө алып келген

социалдык-экономикалык, техникалык жана илимий жактан артта калуучулук, тез миграциялык процесстер ж.б. айтсак болот.

5. Көчмөн цивилизациялар, алардын бири – евразиялык – казактарга жана кыргыздарга таандык болгон, алгач анын активдүү маданий трансформациясын эмес, мейкиндикте ыдырап же көнүүнү болжолдогон. Бош мейкиндиктердин болушу аларга эч кандай олуттуу ички жана тышкы өзгөрүүлөрсүз өзүн сактап калууга мүмкүндүк берди. Бирок башка маданияттар менен кагылышууну толук болтурбоо мүмкүн болбогондуктан, ар кандай этностордун ортосундагы маданий байланыштар тигил же бул формада дагы эле жүргүзүлүп келген. Мейкиндикте тынымсыз кыймылга көнүп калган казактар менен кыргыздар тарыхынын белгилүү этаптарында мамлекеттүүлүгүнөн ажырап, кайра башталгыч чекитке кайтып келгендей болуп, кайрадан мейкиндикти каптай башташкан. Ал жетиштүү болгон кезде, анын бардык баштапкы маданий формаларын дээрлик өзгөрүүсүз сактап калууга же башкача айтканда, салттуу баалуулуктар менен маданияттын чегинде калууга мүмкүн болгон.

6. Советтер Союзу ыдыраган мезгилде казак менен кыргыз элдеринин маданияты жана менталитети симбиозду, айкалыштыруучулукту, айкалышууну жана жанаша жашоону, модернизм менен салттуулуктун, анын ичинде архаикалык элементтердин болушун чагылдырган. Мындан тышкары, салттуу элеттик жашоо образы канчалык деңгээлде сакталган болсо, айылдык жашоо образынын институционалдык формалары да сакталып калган, алар уруулук-туугандык байланыштар менен сиңген жамааттык түзүлүштөрдү камтыган. Психикалык жактан алганда, айылдык жамаат бул байланыштардын негизинде өз мамилелерин курган индивидумдардын жыйындысы болгон, бул өз алдынча индивидумдун көз карандысыздыгын жана эркиндигин белгилүү бир чектөөнү билдирген. Айыл жамааты көп балалуу болгону маалым, бул салттуу үй-бүлөгө мүнөздүү.

7. Негизинен азыркы Казакстан менен Кыргызстанда суроо-талапка ээ болгон демократия, жарандык коом, рынок экономикасы жана башка көптөгөн идеялар азыркы маданияттын негизи болуп саналат жана бул идеяларды реалдуу ишке ашыруу сөзсүз түрдө мамлекетти орнотууга алып келет, ал болсо бүгүнкү күнү массалык маданият болуп саналат. Кеп, албетте, бул идеялардын жана аларды коштогон маданияттын артыкчылыктүүлүгүндө эмес, бул маданият адамдардын жашоосунда жана аң-сезиминде анын жардамы менен орногон материалдык каражаттарда, материалдык жактан өнүккөн маданияттын кеңири мүмкүнчүлүктөрүндө камсыз кылат. Бирок, жаңы маданияттын материалдык каражаттары түзүлмөйүнчө бизде маданияттардын симбиозу болот, анда шарттардын жыйындысына жараша түпкү этникалык жана массалык маданияттын элементтери ар кандай

пропорцияда көрсөтүлөт, ал эми эгер ала турган болсок, азыркы ааламдашуу процесстерин эске алуу менен акыркысынын элементтери убакыттын өтүшү менен массалык маданият өзүн үстөмдүк кылып койгон мамлекеттердин эбегейсиз материалдык артыкчылыгынан улам биринчинин элементтерине үстөмдүк кылат.

Изденүүчүнүн жеке салымы.

Теманы тандоо, материалдарды пландаштыруу, системалаштыруу, талдоо жана жарыялоо диссертант тарабынан жүргүзүлгөн. Глобалдуу цивилизациянын калыптанышына философиялык талдоо жүргүзүлгөн жана бул контекстте анын казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине тийгизген таасиринин кесепеттери жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы.

Диссертациянын негизги жоболору эл аралык жана республикалык конференцияларда, семинарларда, жолугушууларда, саммиттерде, тегерек столдордо, консультацияларда баяндалган: академик А. А. Алтмышбаевдин 110 жылдыгына арналган Эл аралык илимий-теориялык конференция «Академик А. А. Алтмышбаев – один из основателей Кыргызской Академии наук и профессиональной философии»; Казахстан Республикасынын УИАнын академиги Ж.М.Абдильдиндин 90 жылдыгына арналган «Актуальные проблемы мировой философии», Л. Н. Гумилев атындагы Евразия улуттук университети; корр. мүчө Т. А. Аскарвдун элесине арналган Эл аралык илимий-теориялык конференция «Современный мир и социальные науки: состояние и перспективы развития»; философия илимдеринин доктору, профессор М.Сабиттин 85 жылдыгына арналган Эл аралык илимий-теориялык конференция: Казахстанская школа диалектической логики: история и современность. Институт философии, политологии и религиоведения Комитета науки МОН РК.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу.

Диссертациянын негизги жыйынтыктары жана теориялык жоболору илимий журналдарда жана жыйнактарда чагылдырылган. Изилдөө темасы боюнча диссертант тарабынан 14 илимий макала жарыяланган. Алардын ичинен 5 макала чет өлкөлөрдө жарыяланып, РИНЦ системасында индекстелген, Scopus системасында 1 макала, 3 макала Кыргызстандын илимий журналдарында жарыяланган.

Иштин структурасы жана көлөмү изилдөөнүн максатына жана милдеттерине туура келет. Ал киришүүдөн, 7 бөлүмдү камтыган үч баптан, корутундудан жана пайдаланылган булактардын тизмесинен турат. Диссертациялык иш 167 беттен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу негизделип, анын өнүгүү даражасы аныкталат, диссертациянын максаты жана милдеттери белгиленет, методологиялык негиздери, илимий жаңылыгы жана практикалык мааниси ачылып берилет.

Биринчи бап – “Глобалдык цивилизациянын калыптануу маселесинин теориялык- методологиялык аспектилери” деп аталып эки бөлүмдөн турат.

Биринчи баптын “Көчмө цивилизация маселесинин изилденүү денгээли казак менен кыргыз элдеринин маданий жана менталдык негиздери катары” аттуу биринчи бөлүмүндө көчмөн цивилизация маселесинин изилденүү денгээли казак менен кыргыз элдеринин маданий жана менталдык негиздери такталган.

Көчмөндөр цивилизациясынын көйгөйлөрүн изилдеген көптөгөн изилдөөчүлөр көчмөндөр дүйнөсү өзүнүн тарыхый эволюциясынын алгачкы жолун чагылдырган жана көчмөндөр дүйнөсүн изилдөөгө айыл чарба цивилизациясынын же Батыш Европанын стандарттарын таңуулоо таптакыр туура эмес экендигин өзгөчө белгилешет.

Көчмөндөр жана көчмөндүк бүткүл адамзаттын тарыхында экономиканын жана эволюциянын адистештирилген багыты катары өнүгүүнүн узак жолун басып өткөн.

Көчмөндөр дүйнөсү дайыма отурукташкан айыл чарба цивилизацияларынын тургундарынын дүйнөсүнө карама-каршы гана болбостон, аларга душмандык мамиледе да болуп келген. Бирок, дыйканчылык цивилизациялары көчмөндөр дүйнөсүнө кас болгон сыяктуу эле, көчмөндөрдүн адеп-ахлагын, үрп-адатын, отурукташуусун, саясий тарыхтын эң маанилүү окуяларын илимий түрдө чагылдырган алгачкы эмгектер байыркы заманда эле пайда болгон. Бирок, ошол кездеги ойчулдар, эреже катары, малчылардын саясий тарыхын, адеп-ахлагын, үрп-адатын баяндоодон ашкан эмес. Алар бир добуштан көчмөндөрдүн коомдук түзүлүшүн аныкташат: көчмөндөр – “Кудайдын балээси”, кыйроо жана өлүм алып келген варварлар. Бирок отурукташкан элдердин, мамлекеттердин жана цивилизациялардын өздөрү дээрлик дайыма өз ара касташып келгенин эске алуу керек.

Көчмөндөр дүйнөлүк цивилизациянын өнүгүшүндө чоң роль ойногон. Көчмөндөр маданий маалыматтын өтүү ылдамдыгы жана алыстыгы боюнча отурукташкан айыл чарба цивилизациялары үчүн жеткиликсиз болгон байланыш системаларын түзүшкөн. Көчмөндөрдүн жашоо образы калктын миграциясын стимулдаштырган, ал өз кезегинде көчмөн жана отурукташкан

дыйканчылык калктын ортосундагы байланыштын чегинде өнүгүп жаткан этногенетикалык процесстердин катализатору болгон. Ошол эле учурда руханий маданият, социалдык психология, идеология жана баалуулуктар системасы кайра өзгөрдү. Өзгөчө талаа жашоо образы, ойлом системасы, дүйнөгө болгон көз карашы калыптанган. Көчмөн элдердин мобилдүүлүгү жана динамизми коомдун жаңы уюму менен биримдикте кубаттуу күчтү, бардык көчмөн коомдорунун негизин түзгөн. Көчмөндөрдүн жашоо образы материалдык маданиятка, руханий баалуулуктарга жана маданий стереотиптерге, жергиликтүү калктын менталитетине жана психологиясына, анын коңшу элдер менен болгон мамилесине олуттуу таасирин тийгизген.

Биринчи баптын «Цивилизациянын классикалык теорияларына социалдык-философиялык анализ» аттуу экинчи бөлүмүндө цивилизациянын классикалык теориялары талдоого алынат.

Азыркы цивилизациялар теориясы XIX кылымда башталып, европалык тарыхчылар жана башка гуманитардык илимдердин өкүлдөрү тарабынан тарыхый, этнографиялык, маданий жана башка илимий изилдөөлөрдүн чоң көлөмүн чогулткандыктан, европалык коомдук илимде кандайдыр бир революция болуп, терминологиялык база, концептуалдык аппарат жана идеялар мурунку илимий парадигмада түшүндүрө албай калган. Жаңы илимий парадигманын фундаменталдуу тыянактарынын бири цивилизациялык өнүгүү этабында коомдордун ортосунда олуттуу сапаттык айырмачылыктар бар, бул аларга бир цивилизация жөнүндө эмес, бир нече цивилизация жөнүндө сөз кылууга мүмкүндүк берген. Ошондон бери цивилизациялар теориясы тынымсыз өнүгүүдө жана «цивилизация» термининин өзүнүн көптөгөн маанилери сыяктуу эле, цивилизация теориясынын да абдан көп саны бар.

Цивилизациялар жана алардын маңызы жөнүндөгү көз караштар цивилизация түшүнүгү пайда болгондон бери тынымсыз өнүгүүдө. Адегенде цивилизация теориясын түзгөндөр цивилизациялар ортосундагы айырмачылыктарга көңүл бурушкан. Цивилизациялар өзгөргөн сайын аларга болгон көз караштар табигый түрдө өзгөргөн. Ал эми өзгөрүүлөр канчалык тез болсо, ошончолук тезирээк, табигый түрдө көз караштар жана теориялар — цивилизациялардын биримдигинин мүмкүнчүлүгүн толук тануудан алардын биригүүсүнүн айныксыз түрдө ырасталышына чейин өзгөдүп, бул азыркы ааламдашуу теорияларына мүнөздүү болгон. Көз караштардын мындай тез өзгөрүшү дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышынын белгилеринин бири болуп саналат. Азыркы дүйнө өтө карама-каршылыктуу, бул, албетте, адамзаттын чындап биригүүсүнө тоскоол болууда. Бирок, экинчи жагынан, дүйнө эч качан ырааттуу болгон эмес. Биринчи цивилизациялар калыптангандан бери адамзаттын тарыхы элдер менен цивилизациялардын ортосундагы карама-каршылыктардын тынымсыз өсүү тарыхы болуп калды. Бул карама-

каршылыктар маданий айырмачылыктар өскөн сайын күчөдү. Азыркы өнүгүү, б.а. маалыматтык коом деп аталган мезгилдеги өнүгүү, маданияттар менен цивилизациялардын ортосундагы чек аралар, алар бири-биринен канчалык айырмаланбасын, ошого карабастан, уламдан-улам тездик менен бүдөмүктөй баштады.

Экинчи бап «Глобалдык цивилизация: калыптануусунун абалы жана келечеги» деп аталып эки бөлүмдөн турат.

Изилдөөнүн **объектиси** болуп глобалдык цивилизация өзгөчө маданий-тарыхый феномен катары, ал эми изилдөөнүн **предмети** катары цивилизация теориясы, казак жана кыргыз элдери таандык болгон евразиялык көчмөн цивилизациясы, ошондой эле анын өзгөрүү процесси болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиясы коомдук өнүгүүнүн объективдүү мыйзамдарынын катышуусу боюнча, объективдүү жана жекече бар экенин таанууга негизделген. Изилдөө процессинде илимий билимдин системалуу, формалдуу-логикалык, тарыхый ыкмалары колдонулган. Ошондой эле изилдөөдө казактар менен кыргыздардын дүйнөлүк цивилизациясын жана евразиялык көчмөн цивилизациясын талдоодо цивилизациялык, социомаданий жана маданий ыкмалар колдонулган.

Экинчи баптын «Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси» аттуу биринчи бөлүмүндө глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси талдоого алынат.

Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси ааламдашуу процессинин натыйжасы болуп саналат. Чындыгында ааламдашуу деген түшүнүктүн өзү эле универсалдуу цивилизациянын калыптанышынын көрсөткүчүн камтыйт. Учурда ааламдашуунун көптөгөн аныктамалары бар жана алардын саны тынымсыз көбөйүүдө.

Цивилизациялар, аларды түзгөн элдер сыяктуу эле, дээрлик ар дайым өз ара атаандаштык абалында болуп, ал жоюлган эмес. Бирок, элдер менен цивилизациялардын өз ара аракеттенүүсүнүн жана өз ара таасир этүүсүнүн формалары өзгөргөндөй, атаандаштыктын формалары шартка жана доорго жараша өзгөрүп келген жана өзгөрө берет.

Глобалдык же планеталык цивилизация менен маданият адам түрүнүн өнүгүү логикасына байланыштуу гана түзүлбөйт, ал тынымсыз жаңы билимдерге ээ болуу менен чындыгында өзүнүн өнүгүшүн токтото албайт. Жаңы билим адамдарга жаңы мүмкүнчүлүктөрдү берет. Дал ушул мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу акыры интеграцияга алып келет. Экинчи жагынан, мындай интеграция илимий-техникалык өнүгүүнүнө жана максатка ылайыктуулуктун гана эмес, ошондой эле зарылчылыктын натыйжасы болуп саналат, ал негизинен Жердин энергетикалык жана башка ресурстарынын чектелгендигинен, аларды сарамжалдуу пайдалануудан жана жаратылышка эң

аз зыян келтирүүдөн келип чыгып, планетаны, экологиялык системаларды регенерациялоо, жер бетинде жашоону камсыз кылуу милдети болуп саналат, анын чечилишине дүйнөлүк цивилизация түзүлгөндө гана жетишүүгө болот.

Адамзат глобалдык цивилизацияга өзүнүн каалоосу менен эмес, зарылчылыктан улам бара жатат. Элдердин бирдиктүү коомго, бир организмге биригиши жөнүндөгү маселе — бул бүткүл адамзаттын жашап кетишинин маселеси. Башкача айтканда, адамзаттын биригип, бир бүтүндүк түзүүдөн башка альтернативасы жок. Алгачкы мамлекеттердин пайда болушу жана ошого жараша адамзаттын бир бөлүгүнүн жашоонун мамлекеттик формаларына өтүшү менен аймактык масштабдагы цивилизациялар пайда болду, аларда цивилизациялык-маданий формалардын интеграциясы мурунку доорлорго салыштырмалуу бир топ жогорку даражага жеткен. Кийинки этап цивилизациялардын өздөрүнүн интеграциясы болду, ал учурда болуп жатат. Ал мамлекеттердин, мамлекеттердин топторунун жана цивилизациялардын ортосундагы күрөштө өтө карама-каршылыктуу жана татаал болуп саналат. Бирок бул күрөш интеграциянын жалпы тенденциясын жокко чыгара албайт.

Азыркы дүйнөдөгү жалпы интеграциялык, бириктирүүчү тенденцияны технологиялык жактан эң өнүккөн мамлекеттер жана цивилизациялар түзүшөт, аларды шарттуу түрдө техникалык цивилизациялар катары аныктоого болот, алар канчалык руханий эмес болсо да, социалдык убакытты олуттуу тездетүүгө, жаратылыштан максималдуу ресурстарды алып, аларды эмгек аркылуу материалдык байлыктарга, курал-жарактарга айландырып, башка цивилизациялардан так материалдык жана аскердик жактан байкаларлык артыкчылыкка ээ болду, бул анын башка элдер менен цивилизацияларга өз шарттарын айтууга мүмкүндүк берет. Ал эми ага ийгиликтүү туруштук берүүнүн бирден-бир жолу - техникалык цивилизацияга айлануу саналат. Мына ошондуктан глобалдык цивилизация азыркы учурда жашап жаткан өзгөчө жакынкы тарыхый келечекте тигил же бул жол менен түзүлө турган формада техникалык цивилизация, б.а. техникалык элементи эң өнүккөн цивилизация калыптанат.

Экинчи баптын «Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктары жана татаалдыгы» аттуу экинчи бөлүмүндө глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктары жана татаалдыгы ачылып берилет.

Ааламдашуу процессинин өтө карама-каршы мүнөзүнүн натыйжасы дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышынын карама-каршы мүнөзү болуп саналат. Ааламдашуунун эки ачалыгы жана ар тараптуулугу, атап айтканда, А.И.Костин белгилегендей, «ааламдашуу процесси көп мааниге ээ: биринчиден, бул улуттук экономикалардын бирдиктүү, глобалдуу системага кошулуу процессин билдирет; экинчиден, кансыз согуш системасын алмаштырган жаңы

система; үчүнчүдөн, бирдиктүү, өз ара көз каранды дүйнөнүн калыптануу процесси; төртүнчүдөн, планетаны батыштык баалуулуктар системасына өткөрүү каалоосу» [Костин, А.И. Экополитология и глобалистика [Текст] / А.И. Костин. – М.: Аспект Пресс, 2005. 95–96-б.]. Азыркы дүйнө түрдүү этникалык, маданий, руханий, менталдык, диний ж.б. бөлүктөрдөн турса, анда «биосоциалдык түзүлүштөрдүн, байланыштардын жана мамилелердин бүткүл планетасы үчүн бирдиктүү болуу» процесси олуттуу чыгымдар менен гана эмес, өтө карама-каршы жана татаал да болот. Мына ушундан улам ааламдашуу концепциясы, албетте, процесстин өзүнө да азыркы адабиятта көптөгөн терс бааларды алууда. Ошентип, мисалы, В.Бек ааламдашуу негизинен анын экономикалык жагы катары түшүнүлөөрүн айтып, дал ушундан улам сын жана терс баа көп болорун белгилейт [Бек, У. Космополитическое мировоззрение [Текст] / У. Бек. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. 12–13-б.]. Бирок, И.М. Бусыгина, А.А. Захаров акыйкат белгилегендей, экономикалык ишмердүүлүктүн ааламдашуусу «маданият чөйрөсүндөгү трансформациялар менен коштолуп, ошол эле учурда «маданий ааламдашуу» деп аталган процесс жүрүп жатат. Сөз, биринчиден, теңдөө, жашоо стилдерин, жүрүм-турум нормаларын, баалуулуктарды жана реакцияларды унификациялоо, маданий символдордун конвергенциясы маанисиндеги универсалдаштыруу жөнүндө болуп жатат. Бул процесстер биринчиден, акыркы эки кылымда улуттук мамлекеттин пайда болушунун аркасында пайда болгон улуттук маданияттарга түздөн-түз таасирин тийгизсе, экинчиден, маданий борборлор менен маданий чет-жакалардын ортосундагы салттык айырмачылыкты күмөн туудурат» [Бусыгина, И.М., Захаров, А.А. Общественно-политический лексикон [Текст] / И.М. Бусыгина, А.А. Захаров / Институт международных исследований. – М.: МГИМО – Университет, 2009. 13-б.]. Белгилей кетүүчү нерсе, “турмуштун стилин, жүрүм-турум нормаларын, баалуулуктарды жана реакцияларды унификациялоо, маданий символдордун конвергенциясы маанисинде универсалдаштыруу” процесси “маданий борборлор менен маданий перифериянын ортосундагы салттуу айырмачылыкты берип, бул чындыгында дүйнөлүк маданият менен цивилизациянын калыптануу процессинин сүрөттөлүшү болуп саналат.

Азыркы дүйнөдө баалуулуктар системасындагы айырмачылыктар ички жана эл аралык карама-каршылыктардын булагы гана болбостон, ошондой эле социалдык-саясий системалардын өнүгүшүнүн, эволюциялык татаалдыгынын зарыл шарты болуп саналат. Айырмачылыктарсыз жана баалуулук негизде маданий, цивилизациялык жана социалдык ар түрдүүлүк айрым коомдордун ичинде, эл аралык коомчулуктун деңгээлинде мүмкүн эмес. Дал ушул көп түрдүүлүк ички жана тышкы атаандаштыкты калыптандырат, ал коомдук-саясий өнүгүүнүн, коомдордун, мамлекеттердин жана коомдук институттардын

динамикасынын кыймылдаткычы болуп саналат. Мындан тышкары, баалуулуктар системасындагы жана коомдун мүмкүн болуучу траекторияларындагы айырмачылыктар анын өнүгүүсүнө альтернативаларды түзүп, биригүүдөн, материалдык жана материалдык эмес ресурстардын тез түгөнүшүнө, катастрофалык кыйроого алып келүүчү бир тараптуу жана бир багыттуу динамикадан качууга мүмкүндүк берет.

Үчүнчү бап «Казак менен кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздери жана алардын өзгөрүү процесси» деп аталып үч бөлүмдөн турат.

Үчүнчү баптын «Казак менен кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздери» аттуу биринчи бөлүмүндө казак менен кыргыз элдеринин цивилизациялык өзгөчөлүктөрү ачылып берилет.

Казактар менен кыргыздар таандык болгон Евразиянын көчмөн цивилизациясы чындыгында экономиканын өндүрүмдүү формасы, анын тынымсыз прогрессивдүү өнүгүшүнө түрткү берүүгө жөндөмдүү, өнүккөн идеологиясы бар коом болгон. Бул цивилизациянын өзүнүн чарбалык системасы болуп, ал мал чарбачылыгына негизделген. Өндүрүштүк иштин өзгөчө түрү катары көчмөн мал чарбасынын иштеши негизинен географиялык чөйрө менен аныкталган. Демек, көчмөнчүлүк локалдык мейкиндик-тарыхый чектерде гана өзгөчө экологиялык өзөктө жашоонун климаттык шарттарынын белгилүү амплитудасы менен болгон. Натыйжада, ал жашоо чөйрөсүнүн жаратылыш ресурстары менен тыгыз байланышта болуп, антропогендик процесстер аркылуу айлана-чөйрөгө органикалык түрдө кошулган. Көчмөн аймактар бир катар геофизикалык жана табигый-климаттык шарттар менен мүнөздөлөт.

Казак көчмөндөрү менен кыргыз көчмөндөрүнүн материалдык өндүрүш системасы чарбалык иш-аракеттердин бирдиктүү структуралык системасы жана социалдык-экономикалык мамилелердин, социалдык-маданий стереотиптердин тыгыз байланышкан системасы болгон. Бирок казак жана кыргыз калкынын турмушунун экономикалык стратегиясында негизги, өзөктүү жана система түзүүчү ролду көчмөн мал чарбачылыгы ойногон. Ал башка чарбалык иштердин өнүгүү мүнөзүн гана эмес, ошондой эле коомдук тарыхтын динамикасын жана ыргагын, жашоо образын, материалдык жана руханий маданиятын ж.б. аныктаган. Көчмөн чарбанын негизги өзгөчөлүгү жайытта малды жыл бою багуу болгон. Өсүмдүк катмарынын төмөн түшүмдүүлүгү жайыт издеп көчүүгө аргасыз болгон көчмөндөрдүн динамикалык абалын аныктап, жайыт жерлеринин эбегейсиз зор жайыт аянттарынын зарылдыгын аныктаган.

Көчмөн коомдун репродуктивдүү жашоо деңгээли төмөнкүдөй негизги социалдык бирдиктер менен камсыз болгон: үй-бүлө, үй-бүлө тобу, чарбалык, жамааттык жана жергиликтүү топтор. Бардык бул баштапкы ячейкалар, негизги топтор белгилүү бир милдеттери менен мүнөздөлөт жана алардын жашоо иш-аракеттери дээрлик эч качан бири-бири менен дал келбейт. Үй-бүлө – коомдун

социалдык бирдиги, анын алкагында адамдын биологиялык репродукциясы, инсандын социалдашуусу жана башка маданиятка кирүүсүнүн алгачкы этаптары (кепти өздөштүрүү, коммуникациянын минималдуу көндүмдөрүн өздөштүрүү (маалымат топтоо, дүйнө жөнүндө билим ж. б.), ошондой эле үй-бүлө мүчөлөрүнүн энергетикалык потенциалынын көлөмүндө эмгектин жыныстык жана жаштык бөлүнүшү камсыз кылынды.

Казактар менен кыргыздардын бир цивилизацияга таандык болушу жана алардын жашоо образынын олуттуу окшоштугу эки элдин уруулук түзүлүшүндө окшоштуктун жогору болгондугунун, азыркыга чейин сакталып келе жаткандыгынын натыйжасынын бири болгон. Ошентип, казактар арасында мындай түзүлүш, белгилүү болгондой, чоңураак түзүлүштөргө биригип, үч жүздү түзгөн казак урууларынан турат. Кыргыз уруулары урууларга биригип, канат деп аталган үч уруулук союзу түзүшкөн. Казактар менен кыргыздардын ортосундагы олуттуу окшоштуктар азыркыга чейин алардын ишенимдеринин табиятында же башкача айтканда диний аң-сезиминде кездешет.

Жаратылыш объектилери, кубулуштары жана процесстери жөнүндө так билимдин жоктугу, негизинен психологиялык- практикалык максатты көздөгөн болжолдуу сүрөттөр, долбоорлор жана башкалар менен толукталган. Акыркы жагдай, бүткүл жашоо образы сыяктуу эле, казактар менен кыргыздардын менталитетине да өтө туруктуулукту берди. Казактар менен кыргыздардын салттуу коом мезгилиндеги аң-сезими жана менталитети, илимге чейинки билим формалары белгилүү бир эмпирикалык тажрыйбага жана ушул тажрыйбадан алынган белгилүү өлчөмдөгү билимге негизделген. Салттуу инсандын диний мифологиялык - поэтикалык аң-сезиминде нерселер өз алдынча жашоого жана адамга мүнөздүү сапаттарга – жанга, кулк-мүнөзгө жана эркекке ыйгарылып адамдын жашоо чөйрөсүнө кирген.

Үчүнчү баптын «Ааламдашуунун азыркы доорундагы казак менен кыргыз элдеринин маданий-диний карама-каршылыктары» аттуу экинчи бөлүмүндө ааламдашуунун азыркы доорундагы казак менен кыргыз элдеринин маданий-диний карама-каршылыктары изилденген.

Ааламдашуу процесси, биз бир нече белгилегендей, оң, терс өзгөчөлүктөрү жана кесепеттери бар. Азыркы заманда мамлекеттер менен элдердин ортосундагы конфликт цивилизациялык мүнөзгө ээ болду, аны өзгөчө С.Хантингтон баса белгилеген. Практика көрсөткөндөй, мындай чыр-чатактар диний чөйрөдө өзгөчө курч жана элдешкис болуп баратат. Тилекке каршы, бул жаңжалга Казакстан менен Кыргызстан тартылып жатат

Ааламдашуу доорунун жогорку деңгээлде өнүккөн технологиялык жетишкендиктеринин аркасында учурда адамдардын диний-маданий аң-сезими олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Атаандаштыкка туруштук бере албаган маданий өзөктөр башка маданияттын кеңейишине туш болушат. Азыркы

ааламдашуу процессинин өнүгүү багыттары батыш маданиятынын негизинде пайда болгонуна карабастан, анын маңызы жана формасы боюнча дагы эле байкалаарлык америкалык мүнөзгө ээ. Мындай шарттарда ааламдашуу ар кандай альтернативалуу тарыхый-маданий негизге ээ болушу керек, ааламдашуу процессинде локалдык жана региондук маданияттардын өзгөчөлүктөрүн тактоо зарыл деген пикир барган сайын күч алууда. Маселен, Россия, Иран, Индия жана Түркиянын мамлекеттик органдары ааламдашуу процессинин саясий, экономикалык жана маданий тенденцияларына каршы туруу механизмдерин иштеп чыгууга умтулууда. Казакстан менен Кыргызстандын бийликтери жана мамлекеттик мекемелери ааламдашуу тенденцияларына ыңгайлашууну талап кылган моделдерди жайылтууда.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ичинен Казакстан менен Кыргызстанга Батыштын каржылык инвестициясын тартууга чоң жол ачылды. Бул өлкөлөр эл аралык саясий интеграцияга активдүү катышуусу менен айырмаланат. Мындан тышкары, эки коомдун тең диний - маданий толеранттуулугу башка коңшуларга караганда жогору деп кабыл алынат. Анткен менен илимий изилдөөлөрдүн көбөйүшү эки өлкөнүн коомдорунун салттуу диний жана маданий бүтүндүгүнүн бузулушуна чакырыктарды көбүрөөк чагылдырууда. Ааламдашуу баалуулуктарынан улам келип чыккан улуттук менталитеттин айрым кемчиликтерин чагылдырган пикирлер учурда социалдык тармактарда жана массалык маалымат каражаттарында кызуу талкууланууда.

Ислам үстөмдүк кылган мамлекеттер дүйнөдөгү технологиялык жана өнөр жайлык жактан эң начар өнүккөн өлкөлөрдүн катарына кирет. Ислам өз кезегинде дүйнөлүк диндердин ичинен эң чоң консерватизмди ачып берет. Ислам динин тутунган элдер жашоонун салттуу формаларын жана баалуулуктар системасын өздөрүнө эң тааныш жана түшүнүктүү катары сактоого умтулушат. Алар үчүн ата-баба баалуулуктарын жоготуу көбүнчө өз инсандыгын жоготууга барабар. Мындай шарттарда дин маданияттын салттуу элементтерин жана алар менен бирге баалуулуктар системасын сактоого эң натыйжалуу салым кошкон кадыр-барктуу, жалпы таанылган күч катары кызмат кылат. Мусулман элдери мүмкүн болушунча өз маданиятынын чегинде калууга аракет кылышат, бул мусулман дүйнө таанымын ырааттуу кармануу аркылуу ишке ашат. Бул милдеттенменин экинчи жагы - глобалдык баалуулуктарды четке кагуу, алар көбүнчө батыштан келген баалуулуктар болуп саналат.

Үчүнчү баптын «Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин казак менен кыргыз элдерине тийгизген таасири жана кесепеттери» аттуу үчүнчү бөлүмүндө глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин казак менен кыргыз элдерине тийгизген таасири жана кесепеттери изилденген.

Биздин эки элдин цивилизациялык өзгөчөлүктөрү классикалык көчмөн салттуу коомдун өзгөчөлүктөрү болуп саналат. Дүйнөлүк тарыхта салттуу коомдор, белгилүү болгондой, өтө жай өзгөрөт. Бирок алар салттуу коомдун абалын же баскычын негизинен жеңген элден же элдерден келип чыккан узак мөөнөттүү, олуттуу тышкы маданий таасирди башынан өткөрбөгөн шарттарда болот. Казактар менен кыргыздарга келсек, алар негизинен бул мейкиндиктерде салыштырмалуу бош мейкиндиктердин жана катаал жашоо шартынын болушуна байланыштуу узак тарыхый мезгилдин ичинде мындай таасирлерден качууга жана ошону менен өздөрүнүн нукура маданиятын, менталитеттерин сактап калышкан. Казактар менен кыргыздар белгилүү бир жагдайлардан улам бүтүндөй тарыхый доорлор аймактык процесстерге жана маданияттын ааламдашуу процессине тартылбай калган. Экинчи жагынан, мейкиндикте тынымсыз көчүп-конуп жүргөн казактар менен кыргыздар эч качан башка элдерден толук обочолонбогондуктан, алардын көчмөн цивилизациясы өз ичинде өз алдынча өсүп, чыгыштын да, батыштын да айрым өзгөчөлүктөрүн өзүнө сиңирип алган.

Казактар менен кыргыздар тарыхый шарттарга, географиялык шарттарга байланыштуу жаңылануунун бирдей этаптарын жана формаларын басып өтүшкөн, анын биринчиси казактар менен кыргыздардын ислам динин кабыл алуусу менен байланышкан жаңылануу этабы болгон. Бул процесс биздин эки элибиз үчүн болжол менен бир убакта башталып, аяктаган. Казак жана кыргыз элдеринин ислам динин кабыл алышы менталитеттин өзгөрүшү жана өзгөрүп жаткан дүйнөгө ыңгайлашуусу жагынан алга карай олуттуу кадам болгону талашсыз. Башка жагынан алып караганда, модернизациянын азыркы этабында, көптөгөн фактылар күбө болгондой, бардык азыркы дүйнөлүк диндердин ичинен ислам жана ошого жараша мусулман динин үгүттөгөн элдер эң оор жана жай өзгөрүп турат.

СССР ыдырап, иш-аракеттери коммунисттик принциптердин жана идеялардын негизинде ишке ашырылган Коммунисттик партия бийликтен кеткенден кийин Казакстан менен Кыргызстанда структуралык, маданий жана идеологиялык боштук пайда болуп, аны салттуу баалуулуктар системасы тез арада толтуруп, ал тууганчылыкка жана байланыштарга негизделген. Казакстан менен Кыргызстандын тарыхынын акыркы мезгилинде мамлекеттүүлүктүн жаңы шарттарына ыңгайлашып, регионализмдин өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон трайбализмдин кайра жаралуусу болду. Чынында болуп өткөндөн башка нерсени күтүү өтө оптимисттик болмок. Рационалисттик баалуулуктардын батыштык либералдык системасы жана ага тиешелүү экономикалык мамилелер жана саясий-административдик институттар бул жерде белгилүү бир маданий өбөлгөлөр болгондо гана орношу мүмкүн, алардын арасында материалдык бөлүгү чечүүчү мааниге ээ болгон жана болуп саналат.

Казакстан менен Кыргызстандагы азыркы цивилизациялык өзгөрүүлөр негизинен биздин элдерибиздин маданиятына массалык маданият деп аталган нерсени тез киргизүү менен байланышкан. Бул кырдаалдын татаалдыгы жана карама-каршылыгы мына ушунда: массалык маданият өзү эстетикалык жактан жөнөкөйлөштүрүлгөн жана зыяндуу нерсени чагылдырганына карабастан, эстетиканын кубулуштарына түздөн-түз тиешеси жок күчтөр тарабынан жаралат. Анын үстүнө бул күчтөр өнөр жай жана аны менен байланышкан бардык нерселер болуп саналат. Аларсыз адамзаттын мындан аркы өнүгүүсү жалпысынан мүмкүн эмес. Географиялык жактан Казакстан менен Кыргызстандын аймагы эң маанилүү азыркы цивилизациялардын чек арасында жайгашкан. Ал эми география көп спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ болуу менен чек ара цивилизацияларынын бирине да толук таандык болуп, саны жагынан салыштырмалуу аз болгондуктан, цивилизациялык өнүгүүнүн каалаган жолуна түшө алган элдерибиздин тагдырында чечүүчү ролдордун бирин ойноду.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасы болуп төмөнкү **корутундулар** саналат:

1. Көчмөндөр дүйнөсү дайыма отурукташкан айыл чарба цивилизацияларынын тургундарынын дүйнөсүнө карама-каршы гана болбостон, аларга душмандык маанайда да болгон. Айыл чарба цивилизациялары көчмөндөр дүйнөсүнө кас болуп келгендиги маалым. Байыркы убакта көчмөндөрдүн адеп-ахлагын, үрп-адатын, отурукташкан жерин, саясий тарыхтагы эң маанилүү окуяларды илимий түрдө чагылдырган алгачкы эмгектер пайда болгон. Бул маалымат азыркы изилдөөчүлөр үчүн эң маанилүү булак болуп саналат. Бирок, ошол кездеги ойчулдар, эреже катары, малчылардын саясий тарыхын, адеп-ахлагын, үрп-адатын баяндоодон ашкан эмес. Алар көчмөндөрдүн коомдук түзүлүшүн аныктоодо бир добуштан: көчмөндөр кыйроо жана өлүм алып келген варварлар дешкен. Бирок отурукташкан элдердин, мамлекеттердин жана цивилизациялардын өздөрү дээрлик дайыма өз ара касташып келгенин эске алуу керек. Адамзат тарыхынын басымдуу бөлүгү алгачкы доордон баштап күрөш тарыхы, бардыгынын баарына каршы согушу болгон.

2. Ааламдашуу процесси эч качан бир сызыктуу болгон эмес, экинчи жагынан, бардык элдер тарабынан бир гана батыштык жашоо формаларын, баалуулуктарын жана стандарттарын кабыл алуу катары мүнөздөөгө болбойт. XX кылымдын экинчи жарымында батыш цивилизациясынын үстөмдүгүнө маданий каршылык жана өз каада-салттарын жана баалуулуктарын сактап калуу каалоосу бүткүл планетада күчөй баштады. Экинчи жагынан, Түштүк-Чыгыш

Азиядагы бир катар мамлекеттер жаңы миң жылдыкта эле батыштын илимий ыкмаларын жана технологияларын өздөштүрүп, Батышты дүйнөлүк экономикалык, саясий-маданий мамилелердин бүтүндөй системасынан тез сүрүп чыга башташты. Азыртадан эле бир нече ондогон жылдар мурда эч кандай шартсыз болгон Батыштын үстөмдүгү барган сайын күмөндүү болуп жатканы жыл сайын айкын болууда. Бирок бул факт ааламдашуу процессин да, дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышын да жокко чыгарбайт. Тескерисинче, жыл сайын бул процесс глобалдык транспорттук-маалыматтык түйүндөрдүн тез өнүгүшүнөн, каржылык-экономикалык интеграциянын ж.б. эсебинен өсүүдө.

3. Практика көрсөткөндөй эң татаал жана цивилизациялар аралык мамилелердин, кайра жаралуулардын карама-каршылыктуу чөйрөлөрүнүн бири диний чөйрө болуп саналат. Мындан тышкары, дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышына эң көп тоскоол болгон нерсе – бул дин. Азыркы ааламдашуу процессинде эч бир коом же этнос обочолонуу абалына келбейт жана тышкы таасирге ачык болуу менен көптөгөн компоненттерден өзүнүн руханий чөйрөсүн түзөт. Мындан тышкары, тышкы таасирдин тынымсыз жогорулашынын туруктуу тенденциясы байкалууда. Анын үстүнө, көп учурларда дин этникалык аң-сезимге ушунчалык бекем орношкондуктан, этникалык идентификация көбүнчө диний идентификацияга окшош келет. Экинчи жагынан, чындыгында динге ишенгендер өздөрүн диний мүнөздөмөлөргө жана мотивдерге карап, көбүрөөк деңгээлде диндин өзүнө эмес, диндин таасири астында калыптанган белгилүү бир маданиятка, улуттук өзгөчөлүктөргө окшоштурган учурлар көп кездешет. Диндүүлүк менен этностун (демек, этникалык маданияттын) ортосундагы мындай байланыш диний аң-сезимдин трансформация процессин олуттуу түрдө татаалдантат, анткени этностун өзгөрүшүн адам эң курч жана оор башынан өткөрөт.

4. Мамлекеттер жана элдер, алардын басымдуу көпчүлүгү ааламдашуу процессине тоскоол болушпайт, анткени ал материалдык көз караштан жагымдуу көрүнөт. Чынында эле, адамдар азыркы цивилизациянын көптөгөн артыкчылыктарынан, мисалы, телерадиоберүүдөн, интернеттен жана башка көптөгөн артыкчылыктардан баш тарта албайт. Ал эми ааламдашуу процесси, эгерде ал өтө кеңири ассортименттеги материалдык баалуулуктарды өнүккөн өндүрүшкө негизделбесе, такыр эле башталышы мүмкүн эмес болчу, алардын арасында биринчи кезекте тамак-аш продуктуларын айтуу керек. Ааламдашуу – бул бүткүл планетада бирдей жашоо шарттарын түзүү процесси. Бул жагдай элдерге жана мамлекеттерге ааламдашуудан баш тартууга мүмкүндүк бербейт, ал өзүнүн бардык карама-каршылыктарына, терс өзгөчөлүктөрүнө жана терс кесепеттерине, кемчиликтерине карабастан, адамзаттын керектөөлөрүнө жооп берет, ал ааламдашуу локалдык, аймактык жана глобалдык көйгөйлөрдү чече албайт.

5. Казактар менен кыргыздардын көчмөн жашоо образы жана ага тиешелүү чарба жүргүзүү формалары олуттуу таанымдык тажрыйбанын жетишсиздигин компенсациялаган өнүккөн фантазиясы менен мүнөздөлгөн ой жүгүртүү формаларынын түптөлүшүнө жана толук үстөмдүк кылышына объективдүү салым кошкон, бул тажрыйба менен байланышкан ой жүгүртүүнүн логикалык принциптери болуп саналат. Алар көбүнчө айланасындагы чындыктын образын толуктап, ишенимдери жана диний идеялары курулуш материалы гана болбостон, менталитетинин да негизи болгон. Көчмөндүн дүйнөнү түшүнүүсү жана өздөштүрүүсү интенсивдүү эмес, экстенсивдүү ыкма аркылуу ишке ашкан. Демек, жаратылыш жана андагы адамдын орду жөнүндөгү билим, жалпы эле билим сыяктуу муундан-муунга кеңейген, бирок тереңдеген эмес, анткени реалдуулукту түшүнүүнүн эмпирикалык ыкмалары жана формалары бул үчүн жетиштүү эмес, ал эми илимий-логикалык ыкмалар ага жетишерлик жакын. Мындай шартта табиятка болгон көз карандылык туруктуу болуп калат жана бул көз карандылык менталитеттин өзгөрбөстүгүнүн кепилдиги катары кызмат кылат.

6. Массалык маданияттын азыркы казак жана кыргыз коомуна таасири астында түрдүү маданияттын элементтери ар кандай пропорцияларда - салттуу жана массалык маданияттын түрлөрү - дин сөзсүз түрдө салттуу маданияттын руханий-маданий мейкиндиги болуу менен этностук элементтердин маданияты бүгүнкү күндө сакталып калган. Коммунисттик атеисттик идеологиянын кулашы менен пайда болгон боштук тез эле салттуу жана диний идеялар, баалуулуктар менен толтурулуп, алар ушунчалык тыгыз чырмалышкандыктан, кээ бирлерин коргоо сөзсүз түрдө башкаларды коргоо дегенди билдирет. Дин, өзгөчө мусулман дини өзүнүн денесине инновациялык элементтердин киргизилишине ар дайым жигердүү каршылык көрсөтүп келген, бул тигил же бул жол менен аны танууга алып келген, ошондуктан салттуу маданият ар дайым ошол маданий мурастарды эң ырааттуу жана өжөрлүк менен коргогон динден колдоо издеп келген жана таба алды.

7. Жаңы дүйнөлүк түзүлүшкө ээ глобалдык цивилизацияны калыптандыруу милдети индивидуалдуу жана жалпы эле диний институттардын, өзгөчө салттуу нормаларга, баалуулуктарга багытталган диний аң-сезимге олуттуу чакырыктарды жаратат. Ошондуктан, мусулман дүйнөсүнүн дээрлик бардык өлкөлөрү азыркы учурда, негизинен, дайыма өсүп жаткан тышкы таасирден улам келип чыккан ички трансформациянын өтө зарылчылыгына дуушар болууда. Кеп Батыш цивилизациясынын таасири жөнүндө гана эмес, ошондой эле постиндустриалдык, жогорку технологиялык доорго, маданиятка салыштырмалуу оңой ыңгайлашкандары жөнүндө болуп жатат. Экинчи жагынан, ааламдашуу долбоорун ишке ашыруу иш жүзүндө көптөгөн элдердин маданий каада-салттарынын акырындык менен жок болуп

кетишине алып келген шарттарда, ислам өзүнүн маданиятын жана өзгөчөлүгүн сактап калууга аракет кылган адамдарды бириктире ала турган жагымдуу күч болуп чыгат.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Гаппасова А. Г., Абдильдина Х. С., Садыкова Т. М. Национальная идея как синтез истории и духовности. [Текст] / А.Г. Гаппасова, Х.С. Абдильдина, Т.М. Садыкова // Журнал «Молодой ученый». – Казань. - 2015. - № 6-4 (86). - С. 2-4. <https://elibrary.ru/item.asp?id=23172437>

2. Гаппасова А. Г., Кульжанова Ж. Т. Ценностные ориентации современной молодежи в переходной период. [Текст] / А. Г. Гаппасова, Ж. Т. Кульжанова // «Фундаментальные и прикладные научные исследования». Материалы Международной научно-практической конференции НИЦ «Поволжская научная корпорация». - Самара. - 2016. - С.80-81. [Электронный ресурс]. <https://elibrary.ru/item.asp?id=25653144>

3. Гаппасова А. Г., Садыкова Т.М. Экологиялык мәселелердің казак дүниетанымында алатын орны мен рөлі [Текст] / А.Г. Гаппасова, Т.М. Садыкова // Философский и общественно-гуманитарный журнал «Адам элемеі». – Алматы. - 2018. - № 4 (78). - С. 56-67. [Электронный ресурс]. [79df5230-a6ff-4754-bf03-00e8e2ccc6b1](https://elibrary.ru/item.asp?id=79df5230-a6ff-4754-bf03-00e8e2ccc6b1) Адам элемеі 2018.pdf (ayu.edu.kz)

4. Гаппасова А. Г., Стамова Р.Д. Глобализация и глобальная цивилизация. [Текст] / А.Г. Гаппасова, Р.Д.Стамова // Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева. – Бишкек. - 2020. - №3. - С. 118-121. [Электронный ресурс]. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44291263>

5. Гаппасова А. Г., Стамова Р.Д. О некоторых фундаментальных чертах глобальной культуры [Текст] / А.Г. Гаппасова, Р.Д.Стамова // Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева. – Бишкек. - 2020. - №3. - С.122-125. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44291264>

6. Гаппасова А. Г., Садыкова Т.М , Стамова Р.Д. Теория и западная парадигма процесса культурной глобализации. [Текст] / А. Г. Гаппасова, Т. М. Садыкова, Р. Д. Стамова // Евразийское Научное Объединение. Перспективы модернизации современной науки. 79-ая международная научная конференция. - Москва. - 2021. - № 9-3 (79). - С.169-173. [Электронный ресурс]. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47103084>

7. Гаппасова А. Г., Стамова Р.Д. О вероятности формирования глобальной цивилизации. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Р.Д.Стамова // Коррекционно-педагогическое образование. – Краснодар. - 2021. - № 3 (27). - С. 111-116. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47394789>

8. Гаппасова А. Г., Стамова Р.Д. Цивилизация как сложный и многозначный феномен. [Текст] / А. Г. Гаппасова, Р. Д. Стамова // Журнал «Тенденции развития науки и образования». - Самара. - 2022. - № 91-4. - С.163-166. [Электронный ресурс]. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50089509>

9. Гаппасова А. Г., Стамова Р.Д. Цивилизации и глобальная цивилизация

с точки зрения формирования последней. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Р.Д.Стамова // Журнал «Тенденции развития науки и образования». - Самара. - 2022. - № 81-86. - С.75-79. [Электронный ресурс]. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48017594>

10. Гаппасова А. Г., Садыкова Т.М., Последствия процесса формирования глобальной цивилизации на казахский и кыргызский народы. [Текст] / А. Г. Гаппасова, Т. М. Садыкова // Журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана». – Бишкек. - 2023. - № 5. - С.184-187. [Электронный ресурс]. <https://elibrary.ru/item.asp?id=59742013>

11. Гаппасова А. Г. Трансформация исследований проблемы кочевой цивилизации, являющейся основой казахского и кыргызского народов. [Текст] / А.Г.Гаппасова // Журнал «MODERN SCIENCE». - 2023. - № 12-1. - С. 52-56. [Электронный ресурс]. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=55638587>

Гапасова Айман Галымжановнанын 09.00.11 – социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Глобалдык цивилизациянын калыптануусу жана казактар менен кыргыздардын цивилизациялык негиздерине тийгизген таасири» аттуу диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: модернизация, ааламдашуу, маданият, цивилизация, баалуулуктар, номадизм, менталитет, этнос.

Изилдөөнүн объектиси – өзгөчө маданий жана тарыхый көрүнүш катары дүйнөлүк цивилизация.

Изилдөөнүн предмети – цивилизациянын теориялары, казак жана Кыргыз элдери таандык болгон Евразиялык көчмөн цивилизациясы, ошондой эле анын трансформация процесси.

Изилдөө методдору. Изилдөөнүн жүрүшүндө илимий билимдердин системалуу, формалдуу-логикалык, тарыхый ыкмалары колдонулган. Изилдөөдө диссертациялык изилдөөнүн объектисин жана предметин талдоо казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жүргүзүлгөн маданий-цивилизациялык ыкма да колдонулган.

Изилдөөнүн максаты – глобалдык цивилизациянын калыптануу процессин жана азыркы абалын, ошондой эле анын калыптануу процессинин казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине тийгизген таасирин социалдык-философиялык талдоо.

Жыйынтыктары жана алардын жаңылыгы. Бул азыркы мезгилде калыптанып жаткан глобалдык цивилизациянын казак менен кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине жана аталган таасирдин кесепеттерине арналган алгачкы социалдык-философиялык изилдөө болуп саналат.

Колдонуу же сунуштоо деңгээли. Диссертациялык иште жалпыланган цивилизациянын ааламдашуу процессине жана анын казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине тийгизген таасирине талдоо глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси жөнүндө социалдык-философиялык билимдерди тереңдетүүдө жана кеңейтүүдө колдонулушу ыктымал.

Колдонуу чөйрөсү. Теориялык-методологиялык принциптер, коргоого коюлган жоболор, тыянактар, ошондой эле изилдөө материалдары социалдык философия жана маданият таануу жана башка гуманитардык сабактар боюнча атайын курстарды түзүүдө, андан тышкары аларды маданияттын глобалдашуусу жана анын казак жана кыргыз элдеринин менталитетине тийгизген таасири боюнча илимий-изилдөө иштеринде да колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Гаппасовой Айман Галымжановна на тему: «Формирование глобальной цивилизации и его воздействие на цивилизационные основы казахов и кыргызов» на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11. – социальная философия

Ключевые слова: модернизация, глобализация, культура, цивилизация, ценности, номадизм, менталитет, этнос.

Объектом исследования – глобальная цивилизация как особый культурно-исторический феномен.

Предмет исследования – теории цивилизации, Евразийская кочевая цивилизация, к которой принадлежат казахский и кыргызский народы, а также процесс ее трансформации.

Методы исследования. В ходе исследования использованы системный, формально-логический, исторический методы научного познания. В исследовании использовался также культурно-цивилизационный подход, когда анализ объекта и предмета диссертационного исследования осуществлялся с учетом цивилизационных особенностей казахского и кыргызского народов.

Цель исследования – социально-философский анализ процесса формирования и современного состояния глобальной цивилизации, а также влияния процесса ее формирования на цивилизационные основы казахского и кыргызского народов.

Полученные результаты и их новизна. Данное исследование – первое социально-философское исследование воздействия формирующейся в настоящее время глобальной цивилизации на цивилизационные основы казахского и кыргызского народов и последствия данного воздействия.

Степень использования или рекомендации. Обобщенный в диссертационной работе анализ процесса глобализации цивилизации и его влияния на цивилизационные основы казахского и кыргызского народов может быть использован при углублении и расширении социально-философских знаний о процессе формирования глобальной цивилизации.

Область применения. Теоретико-методологические принципы, положения, выносимые на защиту, выводы, а также материалы исследования могут быть использованы при создании специальных курсов по социальной философии и культурологии и других гуманитарных дисциплин. Они также могут быть использованы в научно-исследовательской работе по вопросам глобализации культуры и его влиянии на менталитет казахского и кыргызского народов.

SUMMARY

of Gappassova Ayman Galymzhanovna's dissertation on the topic: "The formation of a global civilization and its impact on the civilizational foundations of Kazakhs and Kyrgyz" for the degree of Candidate of Philosophical Sciences in the specialty 09.00.11. – social philosophy

Keywords: modernization, globalization, culture, civilization, values, nomadism, mentality, ethnicity.

The object of the study is global civilization as a special cultural and historical phenomenon.

The subject of the research is the theory of civilization, the Eurasian nomadic civilization, to which the Kazakh and Kyrgyz peoples belong, as well as the process of its transformation.

Research methods. The research uses systematic, formal-logical, historical methods of scientific cognition. The study also used a cultural and civilizational approach, when the analysis of the object and subject of the dissertation research was carried out taking into account the civilizational characteristics of the Kazakh and Kyrgyz peoples.

The purpose of the study is a socio–philosophical analysis of the process of formation and the current state of global civilization, as well as the influence of the process of its formation on the civilizational foundations of the Kazakh and Kyrgyz peoples.

The results obtained and their novelty. This study is the first socio–philosophical study of the impact of the currently emerging global civilization on the civilizational foundations of the Kazakh and Kyrgyz peoples and the consequences of this impact.

The degree of use or recommendation. The analysis of the globalization of civilization and its impact on the civilizational foundations of the Kazakh and Kyrgyz peoples summarized in the dissertation work can be used to deepen and expand socio-philosophical knowledge about the process of forming a global civilization.

The scope of application. Theoretical and methodological principles, provisions to be defended, conclusions, as well as research materials can be used to create special courses in social philosophy and cultural studies and other humanities. They can also be used in research work on the globalization of culture and its impact on the mentality of the Kazakh and Kyrgyz peoples.

Формат 60x84 1/16. Печать офсетная.
Бумага офсетная. Объем 2 п. л.
Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии
Ж.И. «Сарыбаев Т.Т.»
720040, Бишкек, ул. Манаса, 101.
+996 708 05 83 68